

УДК 811.161.005

Л. Я. Нагірний,

Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, м. Чернівці

ТАКСОНОМІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЗВЕРНЕННЯ ЯК ПЕРФОРМАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ВИСЛОВЛЮВАННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті охарактеризовано поняття «звернення» у сучасній лінгвістичній науці; з'ясовано співвідношення понять «звернення» і «вокатив» у комунікативному акті; представлено таксономічну організацію категорії звернення як перформативного компонента висловлювання у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: «звернення», «вокатив», комунікативний акт, таксономічна організація, перформативний компонент.

TAXONOMIC ORGANIZATION OF CATEGORY OF ADDRESS AS PERFORMATIVE UTTERANCE COMPONENT IN MODERN LINGUISTICS

The article deals with the concept of «address» in modern linguistics. Today the most significant intersection of communicative act is the category of address that has been defined in terms of human interaction involved in communication, though it is represented by morphological and syntactic aspects. The main aim is to represent the taxonomic organization of category of address as performative utterance component in modern linguistics. The relationship between «address» and «vocative» has been clarified within the communicative act. The taxonomic organization of category of address as a component of performative utterances in modern linguistics has been represented. It has resulted in the following: the category of address may be based on the provisions of communicants in time and space, whether it is contact or distant. Depending on the characteristics of the nomination companion, the following types of applications have been distinguished: a) addressee – a nomination on the basis of kinship; b) the nomination by sex and age groups; c) the nomination by profession, position, rank, title; d) social roles. Additionally, the category of address has been divided into address and nominatives or indices, and address and regulatives or relationships.

Key words: «address», «vocative» communicative act, taxonomic organization, performative component.

ТАКСОНОМИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ КАТЕГОРИИ ОБРАЩЕНИЯ КАК ПЕРФОРМАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ВЫСКАЗЫВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В статье было охарактеризовано понятие «обращение» в современной лингвистической науке; выяснено соотношение понятий «обращения» и «вокатив» в коммуникативном акте; а также ж представлено таксономическую организацию категории обращения как перформативного компонента высказывания в современной лингвистике.

Ключевые слова: «обращение», «вокатив», коммуникативный акт, таксономическая организация, перформативный компонент.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. На сьогодні в епоху глобалізації, інформатизації і широкої міжкультурної комунікації лінгвісти намагаються відшукати той інструмент впливу на адресата, що є сильнішим і ефективнішим, ніж саме спілкування. У зв'язку з цим перетин найістотніших комунікативних зв'язків актуалізував категорію звернення як особливої точки взаємодії людей, що беруть участь у спілкуванні (див. праці Н. І. Белоуовой, В. С. Гольдіна та ін.), адже, хоча вона і оформилася як в морфологічному (А. М. Пешковський), синтаксичному (О. О. Шахматов) аспектах, з позиції структури і частиномовного складу (В. П. Проничев, С. П. Бейліна, М. І. Формановська), так і шляхом застосування комунікативно-прагматичного та соціолінгвістичного підходів (В. С. Гольдін, Л. П. Рижова, М. І. Уліссова), однак, слідом за В. С. Гольдін, і дотепер залишається найяскравішим і найуживанішим етикетним знаком, що «обслуговує одну з найважливіших сторін мовної діяльності, зокрема організацію і регуляцію комунікативних відносин, розподіл і перерозподіл комунікативних ролей у ході спілкування, створення оптимальної тональності спілкування» [3, с. 114].

Мета статті – представити таксономічну організацію категорії звернення як перформативного компонента висловлювання у сучасній лінгвістиці.

Завдання: 1) охарактеризувати поняття «звернення» у сучасній лінгвістичній науці; 2) з'ясувати співвідношення понять «звернення» і «вокатив» у комунікативному акті; 3) представити таксономічну організацію категорії звернення як перформативного компонента висловлювання у сучасній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Словнику української мови» звернення – 1) «дія за значенням звернути і звернутися»; 2) «сповіщення, розпорядження або заклик, привітальна промова і т. ін., адресовані народові, якому-небудь колективі, організації, спеціалістам якої-небудь галузі» [17, т. 3, с. 465]. Зауважимо, що окремі вчені вкладають індивідуальний зміст у це поняття. Так, наприклад, А. Д. Шмельов розуміє звернення як синтаксично відокремлене мовне вираження, яке називає адресата мови, так і вибір мовних засобів залежно від статусу адресата в межах комунікативного акту (наприклад, застосування займенників Ви / ти). Однак, за словами дослідника «займенники другої особи, як правило, використовуються не в функції відокремленого компонента пропозиції, а в функції того чи іншого члена пропозиції для безпосередньої референції до адресата мови» [25].

Л. П. Рижова, кваліфікувавши звернення як «нестандартний перформативний компонент висловлювання, дискурс, виражений своєрідною формою, представлений тільки адресатом» [16, с. 3], виокремлює такі його семантичні ознаки: «адресація – спрямованість до адресата мовлення; вокативність – кличний, віднесений до іншої особи; бажання / побудження (у широкому сенсі), які утворюють семантичну базу або узагальнений типовий семантичний зміст звернення» [16, с. 7]. М. М. Копиленко наголошує на тому, що необхідно розрізняти терміни звернення і вокатив: якщо зверненням, на думку дослідника, це «лише комунікативний акт», то вокатив – «слово (або поєднання слів), що використовується в цьому акті». Дослідник додає, що звернення не буває стилістично нейтральним, так як «за допомогою вокатива той, хто говорить, висловлює своє ставлення до слухача», а відтак, вокатив завжди є емоційно забарвленим [7].

У запропонованій розвідці як найбільш оптимальну дефініцію пропонуємо позицію В. П. Проничева, який характеризує звернення як «організоване за законами певної мови назва реального або передбачуваного адресата мови, що використовується в мовному спілкуванні з метою залучення уваги тієї особи, до якого мова спрямована, викликати у нього певну реакцію на подальше повідомлення або змусити його до вчинення дії, що диктується розмовною ситуацією» [14, с. 3].

На сьогодні існують різні класифікації звернень, в основу яких покладено найрізноманітніші ознаки.

За ознакою положення комунікантів у часі і просторі виділяються звернення: а) контактні (якщо співрозмовники знаходяться поруч і бачать один одного (ситуація безпосереднього спілкування)); б) дистантні (спілкування по телефону і листування поштою, по смс і в Інтернеті). Варто наголосити, що контактність / дистантність комунікантів у часі і просторі зумовлюють можливість класифікувати звернення за ознакою усна / письмова форма спілкування: а) контактне спілкування і дистантне по телефону – усна форма; б) дистантне спілкування в листі, по смс і в Інтернеті – письмова форма.

Залежно від ознаки, за яким здійснюється номінація співрозмовника, виокремлюють такі види звернень: а) звернення – номінації за ознаками спорідненості: Батько! Мамо! Синку! Дочко! і т. ін.; б) номінації за статево-віковими ознаками: Дівчино! Молода людино! і т. ін.; в) номінації за професією, посадою, званням, титулом, саном: Докторе! Товарише міліціонер! Пане президенте! Професор Іванов! Батьюшка! г) з соціальної ролі: Шановні телеглядачі! Шановні любителі тенісу!

Окрім цього, розрізняють звернення-номінативи, або індекси і звернення-регулятиви, або відносини. Звернення-номінативи вказують на соціальну роль і статус адресата, які, як правило, виконують апелятивно-вокативну функцію. Звернення-номінативи Н. І. Формановська відрізняє від звернень-регулятивів, функція яких полягає у сигналізуванні про ставлення адресанта до адресата [19, с. 63]. При цьому В. І. Карасик представив свою власну класифікацію, у якій виділив стандартні (визначені і невизначені) і нестандартні вокативи. До нестандартних вокативів В. І. Карасик відносить будь-які слова, які можуть бути використані в функції звернення. Стандартні вокативи включають два типи одиниць: невизначені і певні

вокативи. До невизначених вокативів відносяться вигуки, за допомогою яких привертають увагу людей, а також деякі види займенників (Всім, всім, всім!). Певні вокативи є титули, звання, терміни спорідненості, особисті займенники другої особи, імена власні [5, с. 210]. Залежно від категоріальної ознаки, пов'язаної з ознакою вокативності, стандартні звернення поділяються на чотири класи: 1) статусні (соціальні) вокативи висловлюють відносну позицію людини в соціальній ієрархії і викликають до життя функцію вираження соціального статусу; 2) дейктична ознака в поєднанні з ознакою вокативності характеризує особисті займенники «ти», «Ви»; 3) антропонімічні звернення одночасно з вокативністю висловлюють ступінь поваги адресата; 4) поєднання вокативних і емотивних ознак утворює клас емотивних звернень [5, с. 210].

Залежно від ступеня знайомства з адресатом звернення класифікуються наступним чином: звернення до незнайомої людини і звернення до знайомої людини (з проміжною градацією «дуже добре знайомий – близька людина – малознайомий чоловік»). Для цих двох груп звернень різні набори ознак. Для першої групи – звернень до незнайомого адресата – характерні: 1) велика ритуалізованість формул ввічливості; 2) переважання звернень-індексів; 3) вказівки на найзагальніші, тобто не особистісні ознаки адресата.

Для звернення до знайомої людини властиво: 1) менша кількість суворо ритуалізованих формул ввічливості; 2) переважання звернень-регулятивів; 3) велика різноманітність форм звернень.

У сучасній лінгвістичній літературі звернення можуть також класифікуватися залежно від їх вживання в реченні або поза пропозицією, а також від позиції в реченні (початкової, інтер- або постпозиції). Н.І. Уліссова наголосила на тому, що «звернення може вживатися як самостійне висловлювання (це так зване «вільне» поведження), а може бути включено в межі пропозиції («невільне» звернення). При цьому «вільний обіг має самостійну предикативність і співвідноситься з певним відрізком дійсності», на відміну від невільного звернення, яке «залучено в сферу предикативності того висловлювання, в яке воно інкорпороване» [18, с. 70]. На думку В.П. Пронічева, вільному зверненню властива зазвичай препозиція, невільному – інтер- або постпозиція [14].

Н. І. Формановська також виділяє вільні і невільні звернення, а також такі функціональні типи звернень, як незалежні і залежні звернення [20]. Невільне звернення (інтерпозитивне, постпозитивне), природно, не може повною мірою виконувати функцію залучення уваги (апелятивну, вокативну), оскільки початковий контакт вже встановлений і бесіда йде [20]. Незалежні звернення виконують вокативну (контактну) функцію – функцію привертання уваги співрозмовника [21, с. 26].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що поняття звернення є граматично незалежним та інтонаційно відокремленим компонентом пропозиції або більш складним синтаксичним цілим, що позначає особу або предмет, з яким адресована мова. Таксономічна організація категорії звернення демонструє різні підходи до її класифікації, серед яких виокремлюють за ознакою положення комунікантів у часі і просторі виділяються звернення: контактні і дистантні, а залежно від ознаки, за яким здійснюється номінація співрозмовника, виокремлюють такі види звернень: а) звернення – номінації за ознаками спорідненості; б) номінації за статево-віковими ознаками; в) номінації за професією, посадою, званням, титулом, саном; г) з соціальної ролі. Окрім цього, розрізняють звернення-номінативи, або індекси і звернення-регулятиви, або відносини. Більше того, виокремлюють стандартні і нестандартні вокативи. Залежно від ступеня знайомства з адресатом звернення класифікуються на звернення до незнайомої людини і звернення до знайомої людини.

Література:

1. Белунова Н. И. Дружеские письма творческой интеллигенции конца XIX – начала XX в. Жанр и текст писем / Н. И. Белунова. – СПб., 2000. – 140 с.
2. Гайсина Р. М. Средства речевого контакта в русском языке : автореф. дис.... канд. филол. наук / Р. М. Гайсина. – Саратов, 1967. – 22 с.
3. Гольдин В.Е. Обращения: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – [2-е изд.]. – М. : книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 136 с.
4. Гольдин В. Е. Этикет и речь / В. Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 112 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с.
6. Клобуков Е. В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке / Е.В. Клобуков. – М., 1986. – 118 с.
7. Копыленко М. М. Об этикете обращения / М. М. Копыленко // Страноведение и преподавание русского языка иностранцам / [под ред. Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова]. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та, 1972. – С. 91–97.
8. Кручинина И.Н. Обращение / И.Н. Кручинина // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 340–341.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 698 с.
10. Патроева Н. В. Поэтический синтаксис: категория осложнения / Н. В. Патроева. – Петрозаводск : Изд-во Петрозав. ун-та, 2002. – 333 с.
11. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
12. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 611 с.
13. Полонский А.В. Категориальная и функциональная сущность адресатности : автореф. дис... д-ра филол. наук / А. В. Полонский. – Орел, 2000. – 40 с.
14. Проничев В. П. Синтаксис обращения / В. П. Проничев. – Л. : ЛГУ, 1971. – 88 с.
15. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – М. : Высш. шк., 1968. – 320 с.
16. Рыжова Л. П. Обращения как компонент коммуникативного акта : автореф. дис... канд. филол. наук / Л. П. Рыжова. – М., 1982. – 15 с.
17. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / [ред. кол. : І.К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1970. – Т. 1 : А–В. – 801 с.; 1971. – Т. 2 : Г–Ж. – 550 с.; 1972. – Т. 3 : З. – 744 с.; 1973. – Т. 4 : І–М. – 840 с.; 1974. – Т. 5 : Н–О. – 840 с.; 1975. – Т. 6 : П–ПОЇТИ. – 832 с.; 1976. – Т. 7 : ПОЇХАТИ–ПРИРОБЛЯТИ. – 723 с.; 1977. – Т. 8 : ПРИРОДА–РЯХТЛИВИЙ. – 929 с.; 1978. – Т. 9 : С. – 918 с.; 1979. – Т. 10 : Т–Ф. – 659 с.; 1980. – Т. 11 : Х–Ь. – 700 с.
18. Уліссова Н.И. Свободное и несвободное обращение / Н.И. Уліссова // Лингвистика проблемы и стили : [сб. науч. работ] / [отв. ред. Л.И. Илья]. – Л., 1977. – Вып. 1. – С. 68–73.
19. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 478 с.
20. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская; [отв. ред. А. И. Княжицкий]. – М. : Русский язык, 2002. – 213 с.
21. Формановская Н. И. Употребление русского речевого этикета / Н. И. Формановская. М., 1982. – 192 с.
22. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М., 1941. – 261 с.
23. Шамаков А. А. Бытие текста с обращением в интернет-коммуникации (на материале русскоязычных блогов и форумов) : автореф. дис.... канд. филол. наук / А. А. Шамаков. – Омск, 2014. – 24 с.

24. Шмаков А. А. Коммуникативная сущность обращения как компонента текстов диалогических форматов интернет-коммуникации / А. А. Шмаков // Филология и человек. – Барнаул, 2013. – № 1. – С. 139–146.
25. Шмелев А.Д. Парадоксы адресации / А.Д. Шмелев // Логический анализ языка. Адресация дискурса. – М. : Индрик, 2012.
26. Янко Т. Е. Разрешите обратиться! / Т.Е. Янко // Лингвистика для всех. Летние лингвистические школы 2007 и 2008 / [ред. Е. В. Муравенко, О. Ю. Шеманаева]. – М. : МЦНМО. – С. 345–354.